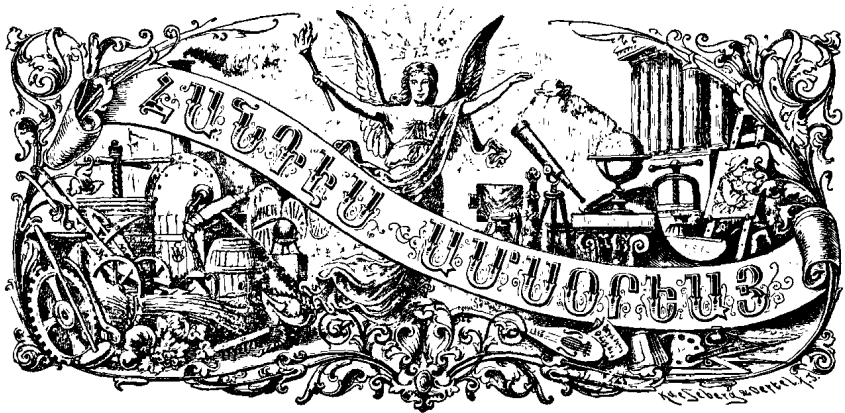

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ՌԻՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԸՐՈՒԽՍՏԳԻՏԱԿԱՆ

Զ. ՅԱՐԻ 1892

Տարեկան 10 ֆր. ոսկի — 4 ռբ.:
Ղեցումնայ 6 ֆր. ոսկի — 2 ռբ. 50 կ.:
Մեկ թիւ կ'արժէ 1 ֆր. — 50 կոպ.:

ԹԻՒ 1 ՅՈՒՆՈՒՐ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ
—
ԱՃԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

128

ՊԵՂ-ՑԱԳ
ԵՒ ՄԱՆԹԻՐՈՒՄ

Իրաւ՝ Մալաթիոյ դաշտավայրն անցնելէն վերջը՝ Բարեյոնի դաշտավայրն հասնիլ կարենալու համար՝ հիւսիս-հարաւ ուղղութեամբ կը կտրէ կ'անցնի Տաւրոսի գօտին:

Այս կտրած անցքին արեւմտեան կողմէն մինչեւ Մալաթիոյ միջօրեականէն անդին եղած միջոցին մէջ Տաւրոս շատ կը բարձրանայ. հասնողուան ձիւնադալաւթները բարձրութեամբ կը պերազանցեն շղթային միւս սարերը:

Պեղ-տաղ (իշխան լեռն) կը կոչուի ըստ ինքեան գօտւոյն միայն դէպ ի Մալաթիայի դաշտավայրն եղող դարաւանդը. սակայն վերջէն ամբողջ գօտին սկսան այս անուամբ կոչել, որ

այնչափ ճիշդ չէ. ինչու որ Պեղ-տաղ ոչ ամենաբարձր գագաթն է գօտւոյն եւ ոչ անոր որեւիցէ մէկ նշանաւոր սարաւանդն:

Պեղ-տաղի գօտւոյն եւ Եփրատայ ձեղքած անցքին վրայ առաջին գիտնական եւ ընդարձակ տեղեկութիւնը տուաւ ընդհանուր սպարապետ իշխան Մուրքէ, որ իբր զինուորական խորհրդական Հաֆիզ փաշայի՝ 1838—39 տարինուրուն մէջ քանի մ'անգամ գօտւոյն արեւմտեան եւ հարաւային կողմերէն անցաւ, որպէս զի ճամբայ բանայ տաճկաց բանակին՝ որ եգիպտացի Իպրահիմ փաշային դէմ պիտի քալէր: Իշխանն Մուրքէ գօտւոյն արեւելեան կողմէն անանոց մօրթէ շինուած Կիլիսի մը նաւելով անցաւ Մուրատի վրայէն, քննելու համար թէ կարելի է արեւօք գետի վրայէն ասփն կերպով բանակին պաշար հասցընել: Թեւեւ առաջին անգամ այս ստեղծել նաւարկութիւնն շատ յաջող անցաւ եւ Մուրքէ վերջին աստիճանի շուտ՝ աւելեկիցներովը Կերկէր հասաւ, սակայն երկրորդ անգամ այս յանդուգն ձեռնարկութեամբ իրենց կենսքը պիտի տուէին: Կատաղի յորձանքները զնաւն ու մէջինները տարին ժայռերու մէջ նետեցին: Աստուծոյ շնորհակալ ըլլալու էին որ կրցան որջ ազատիլ: Այսպէս՝ Մուրատին այս մասը կատարել յորձանաց պատճառաւ ցայսօր աննաւարկութիւն է:

Եւրոպացի քանի մ'ուրիշ ճանապարհորդներ ետքը՝ վաթսնական թուականին վերջերքը, բուսարանական նկատմամբ Պեղ-տաղ անուօթաւ

1 Der Beg Magh und Malatia von Prof. J. Wünsch. — Mittheilungen der k. k. geogr. Gesellschaft in Wien. 1891 Nr. 8.

ցոյց Բրոֆեսոր Հաւսքնէկ (Hansknecht) Հե-
լուհտացին: Բայց ինքն ալ շղթային արեւմտեան
մասը միայն ճանապարհորդած է. իրեն ճամբան
Մոլդաւիէի նախնական ճանապարհորդութեան
գծին հետ կը նոյնանայ:

Ես 1882ին Խաքէնտէրունէն մինչեւ
Քեախթէ՝ Պէկ-տաղի հարաւային կողմն յա-
ռաջացած Բլալով, յանգրնեցայ շղթային ա-
րեւելեան կողմանէ՝ (որ է ըսել գօտւոյն ամենա-
բարձր գագաթներուն եւ Մուրատի անցքին
մէջուղին) անցնելու ճամբայ մ'որ ցայսօր եւրո-
պացի ոչ մէկ ճանապարհորդ մը փորձած եւ ի
գլուխ հանած է: Թէեւ ամենամեծ գոռաբու-
թեամբ հազիւ կրցայ անկոխ անգնաց երկրի
վրայէն Մալաթիա հասնել, սակայն եւ այնպէս
փորձն յաջողած էր:

Վախթէի նիստ է տաճիկ գայմագամի մը.
ամբողջ քաղաքը կը բաղկանայ բերդի մը ոչ
աննշան աւերակներէն եւ քանի մը յիսուհի
չափ խրճիթներէ, որոնք գետնի մէջ աստիճա-
նաբար իրարմէ բարձր փորուած են. այնպէս
որ դուրս մէջ ամէն բարձրագոյն տնեցի իւր
վարի դրացւոյն տան վրայէն կը մտնէ կ'ելլէ:
Բնակչաց թիւն 300ը դժուարաւ կ'անցնի. ա-
տոնք հայ, քուրդ եւ տաճիկ ազգէ են, որոնք
աղքատութեամբ եւ անձին զրկողութեամբ
հազիւ իրենց կենքը կը պահեն: Ըրած ամբողջ
աննշանակ վաճառականութիւններէ է իրենց եր-
կրին անգործ բերքերը՝ փոխանակել քանի
մ'աւելորդ շապլութեան վերաբերեալ իրեղի-
նաց հետ: Մշակութիւնը գրեթէ անկարելի է
անպտուղ քարուտ գետնոյն պատճառաւ: Ընդ-
հանրապէս այժ, ոչխոր եւ արջուռ կը բուծանեն.
ատոնց ուտելիքն է ծառերու թարմ մատաղ
ձիւղերն, որոնց կարծր ու փայտացած չկերուած
մասերը չորցընելով անանոց աղբին հետ
իբր վառելու նիւթ կը գործածուին: Բնական
եւ արդէն ինքնին հաստանալի է թէ Քեախթէի
բոլորաթիւր ծառի ածուծը շատ քիչ է: Այսօր
կամաց կամաց թփերը կը նուազին ի Քեախթէ,
իսկ ծառն արդէն շատ ցանցառ է: Հոս ցորենը
դեռ ձեռքի մանր ջաղցքներով կ'աղան, այս
պատճառաւ ալիւրը շատ կոշտ է: Ատիկ յայտնի
է թէ դեռ որչափ նահապետական ոճով կ'ա-
պրին: Հոս անդեան հարկաւոր ամենահասարակ
բաներն իսկ ինչպէս կաթ, հաց, հաւկիթ եւն,
նոյն իսկ ամենաթանգ գնով, դժուար մանուանդ
թէ անկարելի է գտնել, եւ ամենեւին չեն ծախեր.
ի հոնց համբաւեալ հիւրասիրութեան միայն

կրաւորականը գիտեն հոստեղացիք. նոյն ինքն
օտարականէն կ'անկախէն հիւրամեծարուի:

Բերդը՝ Քեախթէ-չայի վրայի սեպ կրա-
ժայրի մը վրան շինուած է: Երկու դռնէ կը
մտցուի ներքին բերդն, ուստի կարելի է ելլել
բարձր անառիկ աշտարակն, որուն բոլորովին է
ամբողջ ընդարձակ շէնքը: Շատ սրահներ դեռ
ամենեւին անփնտ ամացած են. դրանց եւ
պատուհանաց վրայ դեռ նշմարելի են քանի մը
տաճիկական ու պարսկական արձանագրութիւնք:
Ուղեկիցներս այս արձանագրութիւնները Մելիք-
Մանուրի կը վերագրէին, որ հաւանականաբար
նոր ժամանակուան պարզ նորոգութիւն մը մի-
այն կրնայ Բլալ. ինչու որ այսպիսի սքանչելի
տեղ մ'եղած ամբողջութիւն մը ապահովապէս
շատ հին ժամանակուան բան է: Այս ամբու-
թիւնս հաւանականագոյն վերջէն հռովմեական
լեզուններուն ալ ծառայած է, որուն անշուշտ
վկայ է մօտակայ շատ հաստատուն փառաւոր
հռովմեական կամարակապ կամուրջը:

Քեախթէի՝ ծովէն բարձրութիւնը քանի
մ'անգամ չափելով 769 մէրը գտայ. տեսա-
կէտս էր տեղւոյն ամենացած հիւղն, Քեախթէ-
չայէն քանի մը 60 մէր անդին: Քեախթէն
հիւսիսային եւ արեւելեան կողմանէ շրջապա-
տող կրաժայռերը 1900 մ. կը դնեմ:

Ես Քեախթէ մնացի Ապրիլ 30էն մինչեւ
Մայիս 4: Այս միջոցիս բաւական զօրաւոր հիւ-
սիս-արեւելեան հով կար, եւ երկինքն ընդհան-
րապէս ամպոտ էր: Օդոյ ճնշումը շատ քիչ կը
փոխուէր. բարեխառնութիւնն 21°7 եւ 13°5°
Կ. մէջ կը փոփոխուէր:

1882 տարւոյն Մայիսի 4ին Չափուշ Իս-
մայիլ զապթիէին եւ Ապտուլահ ջորեպանին
հետ իւր երկու զբոստներով Քեախթէն դէպ
ի Մալաթիա ճամբայ ելանք: Չափուշ Իսմայիլը՝
որ լաւ հնձեալ ու զինաւորեալ իւր յովատա-
կին վրայ ճշմարտորդ արգիտակցութեամբ մ'ու-
նէր, զապթիէի մարգարիտ մըն էր, պատրաստա-
կամ եւ անձնագոհ. պէտք եմ խոստովանել՝
թէ իւր ազդեցութեամբ միայն կարող եղայ
Պէկ-տաղի արեւելեան զտնիթափներէն յառաջ
երթնալ անցնելի: Գազգաղ-տաղի արեւմտեան
կողման զառիվերէն բարձրանալով՝ մանուածա-
պատ օձապտոյտ ճամբաներով կէս ժամու մէջ
Քեախթէ-չայի եւ ձէնտէրէ-տուի ջրաբաժն
հասանք. վերջինս մինչեւ հոս հիւսիս-հարաւ
ուղղութեամբ ընթանալէն վերջն, հոս կը սկսի

դառնալ դէպ ի արեւմուտք: Ասոր ետեւն է Ղազմ-տաղի լեռի կոնաքն, որ հիւսիսային արեւելեան կողմն ձենտէրէի մէկ նեղ հնդկադատովն բաժնուած է Գարաշորէն: Հոսկէ շուտով մ'իջանք դէպ ի ձենտէրէ վաղղ առուակի մ'ուղղութեամբ եղող լաւ մշակեալ ձորն, ուր Գըր-դաց Չուգ գիւղին մէջ — 830 մ. — հիւրընկալուեցանք մածնով, մեղրով եւ հացով:

Ժամը 11ին գրեթէ դէպ ի հիւսիս ընթանալով թողուցինք Գեախթէի կրագետինն եւ մտանք հրաբխաբարեւու մէջ: Վածէ (Wadse)-սուի՝ որ նմանապէս ի ձենտէրէ կը վազէ, անդիի՝ կողմն եղող Գրդաց Սալմանքէ գիւղէն մեղի առաջնորդ մ'առինք, եւ բազմաթիւ չըմաներով բարեբացանք Գարաշորի սեպ գագաթն, որուն սարն իբր 2000 մ. կը համարիմ. — Վածէ-սուի ջրաբաժն է 1146 մ. —: Լեռան վարի մասերը լի էին կարճաբերձ կաղնիներով, որոնք սակայն ձմեռուան քիչն դեռ չէին արթնացած: Սինձի գիւղն անցնելով ժամը 1 1/2 ննցած լեռան կատարն հասանք, ուստի տեղատարափ անձրեւում իջանք Թափախան-սուի ձորն. այս գետակը Չարմէլք աննանակ առուակին հետ միանալէն վերջն արեւելեան ուղղութեամբ դէպ ի Եփրատ կ'ընթանայ: Այս երկու գետակաց միացած տեղը գտնուող Գարաշոր գիւղէն — 1238 մ. — դարձեալ առաջնորդ մ'առնելով, ժամը 3ին սկսանք Նիզը-Թէփէ լեռան — աւելի քան 2000 մ. — սեպ գաղիվներէն վեր ելել: Հատ մեծ գծուարով թեմաք կրցանք մենք մեծամեծ ժայռի կողորներու եւ ձիւնադաշտերու վրայ գտնուող գահավէժ անդունդներու մէջ ինչպէն ազատիլ: Մեր ծամբան խաչաձեւ կտրեց խորունկ վիճ մը, որ արեւմտեան ուղղութեամբ շրջան մը կ'ընէր: Այս վիճ 60—70 մ. լայն էր, շատ խորունկ, եւ փափուկ ձիւնով լեցուած: Սակայն պէտք էր՝ որ վրայէն անցնէինք: Անասուններն առանձինն առանձինն գիմաց անցուեցան, որոնք սակայն գրեթէ ամբողջովին ձեան մէջ խրեցան, եւ հազիւ մեծ գծուարութեամբ կրցան դուրս ելել: Իսկ մենք փորի վրայ սողալով անդին անցանք. այս եղանակաւ անցանք ուրիշ շատ ձիւնադաշտերէ ալ՝ առանց խրելու: Երբ ժամը 6էն ետք բաւական սեպ տեղէ մը վար՝ դէպ ի Չիդ-սու կ'իջնայինք, ձիւ՝ որ արդէն օրուան աշխատութիւններէն պարտասած էր, գլորեցաւ. բարեբախտաբար ես բնական աղբամբն անդիսպէս թիփ մը կարծեցայ. միայն թէ քովս գտնուող անվաճական ծանրաշափներէս մին կտորեցաւ:

Գրեթէ բոլորովին թանձր խաւար էր երբ Չիդ-սուէն անցնելով՝ քանի մը քուրդ հովիւք մօտաւոր Գումթը (Գումթի) գիւղը — 1780 մ. — ցուցուցին մեզի: Գիւղը կը կազմուէր քանի մը՝ կիսով չափ գետնի մէջ փորուած՝ հողէ խրճիթներէ: Բնակիչները թէ՛ աղքատ եւ թէ՛ տմարդի հիւրասեաց էին: Չմեղ ամէն անէ կոշտութեամբ կը վռնտէին: Հազիւ կրցանք հոսի ուրեմն բռնութեամբ ստիպել որ մեզի օթեմանելու տեղ տան: Մեր ինքնանած տան բնակիչներն ուտելու բան ամենեւին չառին մեզի. հազիւ շատ աղաչելէն վերջն Ապտուլահ քանի մը դգալ կամ կրցաւ առնուլ, զոր եղբայրաբար ինձի հետ բաժնեց: Այս պատճառաւ տնեցւոց խօսակցութեան մէջ կեղծ բառն սկսաւ յաճախել, որ բնական է ինձի հաճոյ բան մը չէր: Ուրիշ կողմանէ բոլորովին հանգիստ էինք, ամենքս ընկողմանած էինք բնակարանին մէջտեղը վաւոյղ կրակբառնին բռնորոտիքն, իսկ զմեզ ամէն կողմանէ պաշարած էին այծերն ու ոչխարները, համեմատութեամբ շատ բազմաթիւ տնային ուրիշ մանր անասուններով հանգերձ:

Մեր այս սակաւ նախանձնի օթեւանին մէջ մեզի հետ բնակակիցներն էին՝ ալեւոր ծերունի մ'եւ պառաւ՝ ըստ ամենայն ընդարձակութեան բառին՝ վհուկ կին մը. բաց ասոնցմէ կային նաեւ երիտասարդ մը, եւ գէր, լայնաբերան, չի-կահեր արջիկ մը: Կանխաւ վճարեցի կամթին ու օթեւանին ստակը՝ բնական է շատ առատութեամբ, սակայն ամենեւին յատուկ շնորհակալութիւն մը չմատուցին:

Գիշերն արտաքայ կարգի պաղ էր: Առաւօտեան ժամը 8ին ջերմաչափը բաց օդի մէջ գեո 6°20՝ Կ. կը ցուցնէր:

Մայիս 5ին սկսանք ծամբանիս շարունակել դէպ ի հիւսիս, շատ քիչ յարեւմուտս չեղելով: Անցնելով վերջին աստիճանի անբեր երկրէ մը, վերջապէս հասանք Շիրոյ-չայի խորունկ ձորն ու անոր աջ կողմն եղած Չափրէ մը, որուն քովէն իբր 2500 մ. բարձրութեամբ կ'ամբառնան Բէճէկ-տաղի սեպ կողերը: Շիրոյի ափունքն մինչեւ ժամը 10 հանգիստ առինք ջնայացի մը քով — 1439 մ. — հոս մեզի առաջնորդ մ'առնելով սկսանք Շիրոյի ձախակողմեան ափունքէն Նրէլէ-Թաշի սեպ կողերը մագլելով վեր ելել. 1623 մ. բարձրութեան վրայ հանդիպեցանք քրդաց Պէքիբարա գիւղին, ուր ծեր Շէյխէն ամենայն սիրով

ընդունուեցանք եւ տեղական ոճով հիւրամեծարուեցանք: Երեսունին շատ ընդդիմացաւ մեզմէ փոխարէն հատուցում մ'ընդունելու, եւ ճամբանիս յառաջ տանելու համար մեզի իւր որդին առաջնորդ տուաւ:

Պէքիբարայի արեւմտեան կողմը կը բարձրանայ Արեւէ-թաշի հսկայ ապուստ կոնասարի: Իւր կողերը սեպ եւ գրեթէ ուղղաձիգ կը բարձրանան. սարը բոլորովին ծածկուած է ձիւնով եւ սառուցով, որը թէպէտ հիմայ Պէքիբարայի հաւասար ուղղութեամբ եղած երեսին վրայ հաւելու սկսած է, սակայն սակէ վեր եղած մասն անտարակոյս ամբողջ տարին ծածկուած կը մնայ: Արեւէ-թաշի բարձրութիւնն եւ 3000 մ. կը համարիմ. այս թիւը կ'արդարանայ կարծեմ՝ եթէ նկատենք գոժարելանիկի՝ ձեան եւ սառուցի մասին ընդարձակութիւնը: Արեւէ-թաշ՝ Մարաթիայի եւ Գետիկի մէջ գտնուած լեռնաշղթային ամենաբարձր սարն է. լաւագոյն կը կարծեմ ամբողջ այս գօտին՝ որուն ինքն կենդրոնը կը կազմէ, իւր անուամբն՝ Արեւէ-թաշ անուանուէր, քան թէ աննշանակ Պէկ-տաղի անուամբ:

Պէքիբարայէն կէսօրը ճամբայ ելանք, եւ բաւական անհարթ գետնի վրայէն յառաջ ելլալով անցանք ձիւնագաշտու եւ քանի մ'առուներ՝ որոնք Արեւէ-թաշէն կը բխեն, եւ հաւանականագոյնս քիչ մը վար Շիրոյ-չային հետ կը միանան:

Արեւէ-թաշի հիւսիսային կողմը գրեթէ բոլորովին կողիացեալ ուրիշ ձիւնագագաթ լեռ մը կայ, որուն բարձրութիւնը սակայն 3000 մեզրէն աւելի չեմ կարծեր որ ըլլայ: Իւր կենդրոնը կը կազմէ կանոնաւոր կոն մը շրջապատեալ քանի մը խոնարհադոյն կատարներով: Չիւնը մինչեւ իւր վարի ձորերը կը հասնի: Ասոնցմէ շատ մ'առուակներ կը կազմուեն, որոնք կը միանան վարը գտնուող Պուրէմեր-սուին հետ, որուն վրայէն անցանք ժամը 2¹/₂ էն վերջը:

Այս լեռան ալ արեւելեան կողմանէ անցանք: Գետտիւր գէպ ի Նփրատ զգալի կերպով կը ցածնու, եւ հաւանականաբար գետին մօտերը սեպ կերպով կը կտրուի: Պէտք եմ խոստովանիլ սակայն՝ թէ գժբախտաբար ամենեւին ի վիճակի չեմ Նփրատայ այս կամ այն կողման փախնց վրայօք տեղեկութիւն տալու: Թանգը մշուշ մը ծածկած էր բովանդակ Նփրատայ ձորն, այնպէս որ նոյն իսկ ամենամօտ շրջակայքն իսկ իւր ընդ քողով էին. միայն արեւ ելեան կողմանէ ձիւնապատ հսկայ լեռան կող մը, եւ հիւսիսարեւելեան կողմանէ պարզ ձիւնագագաթ մը շատ հե-

ռուէն կը նշմարուէին: Ամենեւին հարկ չկայ ընդունելու որ նոյն օրն իրօք մառախլապատ օդ մ'եղած ըլլայ: Ես կը կարծեմ՝ թէ արեւելեան կողմն եղող այս մշուշին պատճառն են Նփրատայ ջրվէժներն, որոնց՝ ի բարձանց հոսելով հանած գոլորշիանման պղպողներն օդը լիցնելով՝ բուսական շրջակայքը մշուշով իւր թէ կը քողարկեն: Այսօր՝ որովհետեւ արեւմտեան կողման սարերն ալ ծածկուած էին, շատ քիչ բան կ'ըլլայ ծրագրել:

Պուրէմեր-սուին ճամբանիս յառաջ տալիս, անցնելով շատ մ'առուակներու վրայէն, որոնց ամենն ալ գէպ յժփրատ կ'ընթացային. առանցքէ ամենէն նշանաւորն է Շախուար-սուին: Ասկէ վերջն անցանք ճախճախտու հովտէ մը, եւ մահմետականաց կողիացեալ գերեզմանոցի — 1877 մ. — մ'առջեւէն. ժամը 4 էն վերջն անցանք հիւսիսարեւմտեան ուղղութեամբ կիրճ մը. երբ հիւսիսային կողմանէ բացուեցաւ, մեր առջեւ ելաւ Մարաթիայի բաւական անհարթ եւ գէպ ի հիւսիս զառիվար հակող ամբողջ դաշտավայրն. նոյնպէս տեսնուեցան նաեւ Մամիգան եւ Գաւազակ Լեռներն, ինչպէս նաեւ Պէկ-տաղի հանդիպեաց լեռներն որոնք մինչեւ Նփրատ կը հանեն: Նփրատէն անգին կը նշմարուէին երկու՝ արեւելքէն գէպ ի արեւմուտք երկնցող լեռնաշղթայք, որոնց ետեւէն կ'երեւային բարձր ձիւնածածկ սարեր: Իսկ հիւսիսարեւմտեան կողման դաշտավայրին վրայէն կը ցցուին երեք նեղաբազմական կոնաւունք, որոնց ետեւէն կը փայլին ձիւնազանգուածք:

Անթիւ մանուածապատ շրջաններով Պէկ-տաղի զառիվափներէն վար իջանք: Լեռներն կը բխեն քանի մը հեղեղներ, որոնք դաշտավայրին մէջ հիւսիս-հարաւ ուղղութեամբ բաւական կը յառաջանան: Վարը լաւ մշակեալ երկրի եւ ծառերու հանդիպեցանք, Նոյն օրը դեռ ուրիշ ծառ չէինք տեսած, ասոնք առաջիններն էին: Վերջապէս ժամը 6ին տաճկական-հայկական Ֆուրուշա — 1116 մ. — մեծ գիւղն հասանք, գիւղը բայց ի մշակութիւնէ տախտակագործութեամբ եւս կը դադրի, եւ կ'երեւայ թէ շատ հաւուստ է: Սակայն բնակիչք վերջին աստիճանի բիրտ եւ մոլեռանդ են. շատ մեծ գոժաւորութեամբ տուն մը գտանք օթեւանելու: Գիւղին վարի կողմն առաւարտէն արդիւր մը կայ, որ ի Պալլօ-սու լեռնափուն: Չէս քարոտներու սկսած՝ երբ անոք բարեխառնութեան աստիճանը չափելի ուղեղէի: Կործանեալ եկեղեցւոյ մ'աւերակներն ալ ցուցուցին ինծի, սակայն այլ եւս տեսնելու շատ բան

մը չկար, ինչու որ կոփածոյ քարերուն երեսն արդեն բոլորովին մաշած էր:

Երկրորդ օրը ժամը 6էն ետքը տեղատարափ անձրևով ֆուրունձայէն ճամբայ ելանք եւ հիւսիս-արեւմտեան ուղղութեամբ անցանք Պէկ-տաղէ լեռի դառիթափէն, որ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Հայ մենաստանէն առեալ նաեւ Վանք-տաղը կ'անուանուի:

Մալաթիայէն մէկ ժամ յառաջ հասանք զՄալաթիա խարբուդի հետ կապող նորաշէն ճամբան, որուն վրայէն կրնայ նաեւ կտոք ալ երթեւեկել: Դամբան գէշ չէ շինուած, սակայն ինչպէս ուրիշ ամէն նորութիւն, հոս գեւ խրտուչելի եւ ատելի է թէ՛ հեծեալներուն եւ թէ՛ գրաստներուն: Այս պատճառաւ մենք ալ ստիպուեցանք դարեւրու ընթացքին մէջ գրեթէ տեղափոխուած հին ճամբէն ձիալարել, եւ այսպէս ժամը 9ին հասանք Մալաթիա — 1082մ. —:

(Մնացեալը էւր. անգլ. Բ.)

ԻՆՏՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆ

ԵՐԲ ՄԵՐԵՆԸ ԿԸ ՀԱՄԱՐՈՒԻ ԼԵՃՈՒ ՄԸ

Ինչ որ փոփոխել է, կը քայքայի կը հիննայ, վասն զի փոփոխութիւնն եղծիչ է վերջապէս: Մարդ կը ծնանի մանուկ, փոխուելով նախ կը զարգանայ, կը կերպաւորուի, կը հաստատուի: Բայց յետոյ նոյն փոփոխութեան հետեւ ութեամբ կը սկսի մաշել, հիւծիլ, ծերանալ, մինչեւ կը մեռնի: Ծնունդը եթէ կայ՝ մահ եւս կայ: Արդ եթէ մարդ փոփոխական է, ինչպէս կարելի է որ իւր լեզուն անփոփոխ մնայ, ուստի եւ անմահ: Այո, մարդուն պէս լեզուն ալ՝ զոր եւ գործածէ, մահապարտ է: Այսպէս ահա կենդանութենէ զրկուած են շատ լեզուներ, որոնց վարդմի գոյութիւնն ու կեանքը բնաւ տարակուսական չենք համարիր. ասոնք այժմ կենսական գոյութենէ դարձած՝ հին մատնագրութեանց մէջ միայն կ'ապրին: Այս մեռելակերպ անմահութիւնը կը վայելեն այն հին լեզուները միայն, զորոնք ազգային գրականութիւնը պահպանած է բոլորական ջնդուք. իսկ այս վերջին դժբախտութեան հանդիպած են այն ազգերն, որոնց գրագէտներն առիթ չեն ունեցած ազգային լեզուն մատնագրելով անմահացընելու, եւ կամ մենք բախաւոր չենք եղած իրենց մատնագրական յիշատակները ժամանակին ձեռքէն կորցըլու: Սակայն անգրգռելի կը մնայ միշտ սա

ճշմարտութիւնը՝ թէ լեզուի մը հին գրականութեան մէջ պահած անմահութիւնը մեռելապատկեր մահապարտ անմահութիւն մըն է, որ միշտ զուրկ է կեանքէ, վասն զի չի խօսուիր:

Այո, լեզու մը որպէս զի կարենայ կենդանի համարուի՝ անպատճառ խօսուիլ է: Բարբառն ու խօսքը մարդու բնական կենաց ու կենդանութեան յայտարար նշանն է հասարակօրէն. երբ մեռնի մարդ, խօսին ալ կը դադրի: Այսպէս ալ մարդկային լեզուն այն ժամանակ միայն կրնայ ու պէտք է կենդանի համարուի, երբ դեռ կը խօսուի:

Այժմ եթէ ուզենք մեր խօսքը հին հայ լեզուին վրայ դարձնել, անոր համար ալ պիտի ստիպուինք ընդունիլ՝ թէ այլ եւս մեռած է, վասն զի չի խօսուիր: Ուրեմն մեր հայերէնն ալ բախտակից եղած է միւս հին լեզուաց, որոնք գոնէ հնդեւրոպատոհմ նախամօր սերունդներն էին: Սակայն մենք ալ բարեբախտ գտնուած ենք՝ ուրիշ նշանաւոր հին ազգաց պէս, վասն զի մեր ալ ազգասէր ու գրասէր նախնիք՝ անփոյժ չեն գտնուած իրենց կենդանի մայրենի լեզուն գրի առնլով ժամանակին՝ մեր մայրենի լեզուին հին կեանքն ու կերպարանքն աւանդել մեզ, զոր մենք այժմ մեծ երկիւղածութեամբ եւ երախտագիտութեամբ պարտական ենք յարգել ու պահել իրեւն անգին եւ անգիւտ դասն մը:

Կարծենք չկայ գրագէտ մը, որ մեր հնականաց լեզուին կենսաղուրդ փնտալին վրայ այլ եւս կասկած ունենայ: Չի գտնուիր հայագիտական կամ հայաբաղար մը, ուր գրականութենէ մեզ ծանօթ հայ լեզուն խօսուի: Հետեւապէս անկարելի է պնդել՝ թէ մեր հնագորոյմ բարբառը տակաւին կենդանութենէ զրկուած չէ: Եթէ այժմեան այլը եւ այլ գաւառաբարբառները մեր նախնիին մոյր լեզուին հետ համեմատենք, ստուգել շատ տեղ մեծ տարբերութիւն կը նշամարենք. նաեւ այն գաւառալեզուներն, որոնք մեր հնագոյն լեզուին հետ տալաւին բաւական նմանութիւն կը ցուցնեն, իրենց մօր կենդանութիւն շնորհելու չափ անոր հետ նոյն չեն, որով կը հարկադրենք անպայման կրկնով փնտել թէ նիւ հայերէնն ալ Բաաթ է, վասն զի չի խօսուի:

Խօսիլ թէ եւ կենդանութեան նշան մըն է, սակայն միանգամայն պատճառ է մահուան՝ գոնէ լեզուաց կեանքի մէջ: Բայց ո՞չ ապաքէն կեանքն ալ պատճառ է մահուան: Ան որ կ'ապրի՝ մեռնելու է անպատճառ: Լեզուն խօսուելով կը փոփոխի անդադար այնպիսի պատճառներու աղիւցքութեան ներքեւ, զորոնք պէտք չունինք հոս ին-